

УДК [930:908](477.87):903.5(=511.141)"08/09"  
DOI: 10.33402/ukr.2022-35-195-214

**Борнобаш КЕЙС**

*доктор філософії*

*доцент кафедри історії і суспільних дисциплін*

*Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*

*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8417-8441>*

*e-mail: [kesz.barnabas@kmf.org.ua](mailto:kesz.barnabas@kmf.org.ua)*

**Маргарита КЕЙС**

*доктор філософії*

*доцент кафедри філології*

*Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*

*ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9738-2858>*

*e-mail: [kesz.margit@kmf.org.ua](mailto:kesz.margit@kmf.org.ua)*

## **ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ДАВНЬОУГОРСЬКИХ ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ЗАКАРПАТТЯ**

Зазначено, що впродовж тисячоліть територія сучасного Закарпаття була магістраллю та місцем поселення кочівників, які шукали батьківщину. Проаналізовано те, яку стратегічну роль відіграв оточений полонинами регіон Верхньої Тиси, що є північно-східними природними географічними воротами Карпатського басейну, у розселенні кінного кочового народу зі сходу – угорців.

Загальновідомо, що середньовічні писемні джерела, які оповідають про угорське завоювання, зокрема «Gesta Hungarorum», переплетені з легендами й переказами та описують умови свого часу (рубежу XII–XIII ст.) на фоні подій, що відбулися за три століття до їхнього написання. Констатовано, що через літературні елементи й неточності в літописах дослідники пізнішої епохи поставили під сумнів і реальні історичні факти, в них описані. Наведено приклад суперечки, що виникла між слов'янськими й угорськими істориками щодо оселення угорців, стосунків між слов'янськими корінними жителями та угорцями, що осіли, і належністю краю. Поставлено за мету підійти на крок ближче до вирішення цієї дискусії на основі аналізу джерел, особливо закарпатської літератури. Узагальнено результати археологічних розкопок, які почалися в XIX ст. і чітко доводять, що угорці, які здобули батьківщину, остаточно оселилися на цій території вже в кінці IX ст.

Стверджено, що деякі зі знахідок на Закарпатті, переважно з поховань, можна вважати найдавнішими артефактами угорського походження, знайденими в Карпатському басейні. Констатовано, що сьогодні в цьому краї розкопані не лише унікальні місця захоронень, а й цілі цвинтарі (м. Берегове – Мала Гора, с. Чома – Сіпагат), більшість із них можна датувати кінцем IX – першою половиною X ст. Зазначено, що давньоугорські археологічні пам'ятки Закарпаття становлять єдине ціле з аналогічною групою знахідок регіону Верхнього Потисся. Вказано, що археологи виявили декілька

елітних поховань у регіоні Верхньої Тиси, зокрема на Закарпатті, з чого висновано, що політичний центр угорців до середини X ст. був розташований у східній частині Карпатського басейну, а не в Задунайському регіоні, як вважали раніше.

Простежено, що давні угорські археологічні знахідки Закарпаття, зокрема розглянутий у цій статті некрополь с. Чома, привертають все більше уваги угорських та українських дослідників. Зазначено, що археологи й історики, які представляють різні школи та напрями, тепер прийшли до спільної думки в кількох важливих питаннях, однак, безсумнівно, необхідні подальші дослідження.

**Ключові слова:** Закарпаття, давньоугорські поховання, археологічні джерела, зброя, кладовище в с. Чома.

Історична наука підтвердила гіпотезу, яка століттями побутує в угорській суспільній свідомості та яку засвідчують писемні джерела, що значна частина угорського народу під проводом Алмоша (Álmos) та його сина Арпада (Árpád) увійшла до Карпатського басейну через Верецький перевал у 895–895 рр. Згідно з літописцем Анонімом\*, автором «Gesta Hungarorum» («Діяння угорців»), слов'яни, які проживали в цьому краю, піддані болгарського вождя Салануса (Salanus), добровільно здалися Алмошеві. Відпочивши впродовж 40 днів, угорці, які наступали, захопили замок Гунг, убивши Лаборця (Labogec), місцевого лідера та васала Салануса. Алмош передав тут владу своєму синові Арпаду, який незабаром зайняв усю землю від Бодрога до Угочі, разом із резиденцією Салануса – замком Боршова<sup>1</sup>.

Хоча факт завоювання та шлях угорських військ, описані в «Gesta Hungarorum», підтверджені археологічними знахідками, літопис Аноніма сповнений вигаданих постатей (Саланус, Лаборець та ін.) і казкових елементів. Це дало змогу деяким історикам маніпулювати історичними джерелами, ставлячи під сумнів присутність угорців у цьому краю у X–XI ст.<sup>2</sup>

Водночас на основі численних археологічних знахідок можна зробити висновки, що територія сучасного Закарпаття не лише відігравала головну роль в угорському завоюванні, але опісля деякий час поблизу міг розташовуватися центр угорських лідерів<sup>3</sup>. Угорці-завойовники від початку, вже наприкінці IX ст., займали стратегічно важливі цілі, переважно на дорогах, що вели до перевалів: сучасні Чома, Берегове, Мукачеве, Свалява, Нижні Ворота тощо. Заболоченими лісистими рівнинами заволоділи пізніше. Більшість угорських племен не затрималася надовго в районі Верхнього Потисся, а перекочувала далі – в район між Дунаєм та Тисою. З часом і князівський центр перемістився з Верхньої Тиси до Дунаю.

Закарпатський археолог Йосип Кобаль (Kobály József) звернув увагу на етнічні та мовні аспекти угорців-завойовників, які неможливо оминати в контексті

\* Безіменний літописець, імовірно, був придворним писарем Бели III (Béla III) на ім'я Петер (Péter).

<sup>1</sup> Kobály J. Kárpátalja népei a történelem kereszútján. *Kárpátaljai szemle*. 1994. Szám. 1. VII. rész: A honfoglaló magyarok. P. 27–28; Kobály J. *Sine ira et studio*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. P. 38.

<sup>2</sup> Закарпатський археолог Йосип Кобаль стверджує, що в літописі набагато більше правдивої інформації, ніж вважали раніше. (Kobály J. *Sine ira et studio*. P. 38).

<sup>3</sup> Ibid. P. 39. Також чимало знахідок виявлено в окрузі Саболч-Сатмар-Берег (Тарцал, Кенійзло, Ракамаз, Гестерд, Тисабездед, Епер'єшке тощо).

місцевих знахідок. Деякі дослідники тривалий час припускали, що певні археологічні артефакти, виявлені в області (кінне поховання, хустські дирхеми тощо), можуть бути пов'язані не з угорцями, яких лінгвісти вважають фіно-уграми, а з тюркськомовними кабарями (каварами), що їх супроводжували. Крім того, останнім часом набула поширення теорія угорського дослідника Яноша Маккаї (János Makka), згідно з якою угорці в супроводі інших тюркських народів (гуннів, аварів, оногурів) могли розселитися в Карпатському басейні кількома хвилями, починаючи з 395 р.\*. За словами Маккаї, Арпад та провідний прошарок суспільства розмовляли східною, тюркською, мовою, і за кілька століть злилися з угорцями фінно-угорського походження, що оселилися тут раніше, подібно до болгар, які ослів'янилися на Балканах<sup>4</sup>. Хоча цю думку не поділяють авторитетні історики, все ж визнають, що разом з етнічно та мовно змішаними племенами угорців-завойовників у регіоні могли оселитися і супровідні тюркські народи (наприклад, кабари), які виконували функції прикордонної сторожі.

Отже, мета дослідження – розглянути археологічні пам'ятки Закарпаття, пов'язані з угорцями-завойовниками та народами, що їх супроводжували, і проаналізувати наявну історіографію з цієї проблеми<sup>5</sup>.

Першим дослідником угорців у цьому краї був Тиводор Легоцький (Tivadár Lehoczky), який 1870 р. знайшов біля Сваляви поховання знатного воїна. У могилу поклали лише голову коня, кістки його кінцівок і шкіру, а також зброю, зброю (наконечники стріл) і прикраси (красиву пластину для торби, оздоблену пальметами)<sup>6</sup>.

У 1890 р. Легоцький знайшов багате поховання на Малій Горі в м. Берегове. В основній могилі він виявив шаблю, сім наконечників стріл, пару посріблених стремен, позолочений ковпак для шапки «шювет», прикрашений листям, та інші предмети<sup>7</sup>.

У 1891 р. в с. Оросієво знайдено старовинну угорську могилу, але артефакти часів завоювання були виявлені і в інших частинах нашого краю (Нижні Ворота (унікальна знахідка – срібна пластина), Підполоззя (поховання); Берегове – Мала Гора (унікальна знахідка – меч), околиці Хуста (колекція монет)\*; Соломоново – цвинтар) тощо.

\* Див. також теорію Дьюлі Ласло (Gyula László) про «подвійне здобуття угорцями батьківщини». 4 Kobály J. *Sine ira et studio*. P. 40.

<sup>5</sup> Див.: Kész B. A honfoglalás kori magyarok emlékei Kárpátalján. *Kárpátaljai Szemle*. 1993. Szám. 1. P. 14–15; Kész B. Adalékok vidékünk történetéhez a magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000). *Kárpátalja hetilap*. 2019. XIX. évfolyam, 43. (979). P. 13; Кейс Б. Штрихи з історії нашого краю від здобуття угорцями батьківщини до державотворення (895–1000). *Карпатський об'єктив*. 2020. 3 травня. URL: <http://istoria.ko.net.ua/?p=2817>; Kész B. Északkelet-Magyarország középkora (a honfoglalástól 1526-ig). *Kárpátalja története. Örökség és kihívások* / ed. Gy. Csatóry. Beregszász; Ungvár: II. RF KMF – RIK-U Kft., 2021. P. 103–115.

<sup>6</sup> Детальний опис: Lehoczky T. A beregszászi honfoglalási sír leírása. *Bereg vármegye. Válogatás Lehoczky Tivadár írásaiból* / ed. In J. Kobály. Ungvár: Grazsda KFT – KMKSZ, 1995. P. 62–69.

<sup>7</sup> Детальний опис див.: Lehoczky T. A beregszászi honfoglalási sír leírása. P. 62–69; Lehoczky T. A beregszászi honfoglalási sír. *Adalékok Beregszász történetéhez* / ed. J. Kobály. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 1999. P. 18–24; Lehoczky T. Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregszászra és környékére (reprint). Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001. P. 81–88. У 1893 р. тут знайшли іншу могилу, але, на жаль, її зруйнували під час видобутку каменю. Іншу, професійно розкопану, віднайшли лише 1933 р., за 30 метрів від першої.

Після тривалої перерви в 1980-х роках дослідження, пов'язані з епохою здобуття батьківщини, продовжилися. Тоді археолог із Кемерова Віктор Бобков (Виктор Бобков) розкопав в ур. Сіпагат (угор. – Szírahát, від назви струмка Сіпа, поряд із яким було виявлено поховання) поблизу с. Чома угорський цвинтар X–XI ст. У 28-ми могилах, які він дослідив, спочивали знатні й рядові воїни та члени їхніх родин.

У 1993 р. місцева влада розпочала поділ досліджуваної території на ділянки, який вдалося вчасно зупинити. Так, наступного року археологи Ужгородського університету на чолі з Едуардом Балагурі (Eduárd Balahuri) та В'ячеславом Котигорошком змогли продовжити розкопки кладовища, що займає площу близько півтора гектари. У період із 1994 р. по 1999 р. ужгородським археологам за професійної допомоги угорського професора Іштвана Фодора (István Fodor) вдалося розкопати близько 78 могил на лівому березі струмка Сіпа, але вчені припускають, що на цвинтарі ще повинно бути близько 100–150 могил.

Могили чоловіків і жінок, похованих на цвинтарі в Чомі, розташовані окремими рядами, на глибині близько 0,6–1,2 м, із заходу на схід. Захоронення воїнів із конями – посередині пагорба, а простолюднів і слуг – на краях. На жаль, через кислий ґрунт кістки перебувають у край поганому стані. Проте предмети з могил дають фахівцям чимало інформації.

Крім голови та гомілки коня\*\*, були виявлені разом із воїнами уцілілі металеві елементи кінської зброї (вигнуті стремена, пряжки сідла й вуздечки), зброя (листоподібні наконечники стріл, топірці, мечі (крім своєрідних шабель східного типу, тут знайдено два шаблеподібні та один виготовлений у норманському стилі)), пряжки та карбована фурнітура. Хоча багато прикрашеної пластини торби, подібної до тієї, яку знайшли у Сваляві, тут не виявлено, бронзова фурнітура та пряжки шкіряних ремінців, що висіли на торбах, – гідні аналоги артефактів, знайдених в Угорщині (наприклад, карбованих торб з Уйфегерто-Мічкесту).

Аксесуари жіночих гробниць містять бронзові та срібні сережки (серед них трапляються і прикраси у формі грона), каблучки, бронзові браслети (прості дротяні та плетені замість більш елітних пластинчастих), скляні і глиняні намиста, а також гудзики, що прикрашали одяг, темно-коричневі й темно-сірі глечики, сформовані на ручному гончарному крузі та прикрашені різьбленими букетами і горизонтальними лініями.

Приблизно за 2 км від цвинтаря, у напрямку с. Геча, археологи також знайшли сліди тогочасного поселення (квадратний викопаний дім-напівземлянку глибиною близько півметра, кам'яні печі, дві посудини, повні кісток тварин й уламків глини, глиняний посуд тощо), але це місце ще потрібно дослідити.

Ми стежили за дослідженням закарпатських археологічних пам'яток, пов'язаних з угорцями епохи здобуття батьківщини від кінця 1980-х років. Адже, будучи студентами, а також лаборантом-археологом (Б. Кейс) тодішнього Ужгородського державного університету, мали можливість ретельно обстежити й описати артефакти, які знайшов Бобков у с. Чома і які саме тоді було повернено з Кемерова (рис. 1–4)\*.

\* 400 частково підроблених арабських срібних дирхемів відігравали важливу роль у тогочасній торгівлі. Деякі дослідники пов'язують знайдені в Карпатському басейні дирхеми з кабарями чи печенігами.

\*\* Йдеться не про поховання цілого коня, а т. зв. часткове кінне поховання. Шкіра коня не збереглася.

Із 1990-х років у закарпатській пресі вийшло кілька наших публікацій угорською та українською мовами про сенсаційні на той час артефакти Чомського некрополя<sup>8</sup>. Крім них, треба також назвати відповідний розділ колективної монографії істориків Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II «Історія Закарпаття. Спадщина та виклики»<sup>9</sup>. Також низку інформаційних матеріалів на цю тему можна переглянути на виставці Центру епохи здобуття батьківщини в с. Чома, який ми упорядкували, створеного Товариством угорської культури Закарпаття (ТУКЗ).

Починаючи з 1990-х років, у пресі регулярно публікували новини, репортажі й повідомлення українською та угорською мовами про Чомський цвинтар і меморіальний парк, зокрема авторства вже названого закарпатського археолога, музеолога Й. Кобаля, що писав як українською, так і угорською мовами<sup>10</sup>. Нас передовсім цікавить, наскільки згадки про цвинтар у Тисачомі, який є важливим у Карпатському басейні, присутні в угорській науковій літературі, та як угорські й українські історики та археологи регіону трактують питання угорського здобуття батьківщини.

Зауважимо, що дослідники угорців-завойовників батьківщини в Україні та Закарпатті опиралися на досвід і роботу численних угорських археологів, істориків та антропологів. Не кажучи вже про те, що до цього процесу долучилися й «іноземні» фахівці, тобто ті, які проживають за межами Угорщини.

Перш ніж перейти до розгляду праць, що безпосередньо стосуються Чомського цвинтаря, розгляньмо ситуацію в галузі дослідження давніх угорських артефактів, виявлених на території сучасного Закарпаття. У передмові до угорськомовної книжки «*Sine ira et studio*», виданої 1998 р., Й. Кобаль узагальнив результати археологічних досліджень минулого краю<sup>11</sup>. Щодо здобуття угорцями батьківщини, то він найперше оцінює діяльність Т. Легоцького (1830–1915), генерального прокурора графів Шенборнів, який досліджував археологічні знахідки краю з 1860 р. і аж до смерті, заклавши основи закарпатської археології та музейної справи. Музейне товариство Легоцького засноване 1907 р. на основі його колекції, а 1929 р. в Мукачевому відкрили Музей Легоцького, який стимулював розвиток місцевої археології. Директор музею Йожеф Янкович (József Jankovich) разом із археологом Ярославом Боїмом (Jaroslav Böhm), що прибув на Закарпаття, розробив програму пошуку місцевих археологічних пам'яток. Янкович у статті «Друга лицарська могила в Берегові» повідомив про давні угорські знахідки, що 1933 р. увійшли до колекції Музею Легоцького, який діяв і під час Другої світової війни. Радянський період, що розпочався після 1945 р., характеризувався, з одного боку, комуністичною

\* Більшість із них можна побачити в Археологічному музеї Ужгородського національного університету разом із предметами, які пізніше розкопали угорські археологи.

<sup>8</sup> Kész B. A honfoglalás kori magyarok... P. 14–15; Kész B. Adalékok vidékünk történetéhez... P. 13; Кейс Б. Штрихи з історії...

<sup>9</sup> Kész B. Északkelet-Magyarország középkora... P. 103–115.

<sup>10</sup> Kobály J. Kárpátalja népei... P. 27–28; Kobály J. Sine ira et studio. P. 6–43; Kobály J. Néhány észrevétel Ungvár korai történetéről. *A Magyarország és a Kijevi Ruszj című magyar-ukrán tudományos konferencia anyagai* (Ungvár, 2000. november 27.) / ed. J. Kobály. Nagyszőlös: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001. P. 144–166.

<sup>11</sup> Kobály J. Sine ira et studio. P. 6–43.

ідеологією, а з другого – регулярними археологічними дослідженнями. Тоді на Закарпатті дослідження, пов'язані з угорцями, були заборонені<sup>12</sup>.

Окрім історії досліджень, Й. Кобаль присвятив окремий розділ опису давніх угорських артефактів Закарпаття<sup>13</sup>. Розглядаючи джерела часів здобуття батьківщини, він звертає увагу на те, що і слов'янські, й угорські вчені приймають твердження з праці Аноніма, які їх влаштовують, а решту вважають вигадкою. Серед старовинних угорських пам'яток нашого краю Й. Кобаль згадує унікальні гробниці (Нижні Ворота, Свалява), кладовища (Берегове – Мала Гора, Чома – Сіпагат, Соломоново), перелічує декоративні пластини (Свалява, Чома), шапку з металевим ковпачком (Берегове, 1900), зброю (Берегове, 1900, 1933), а також мечі й наконечники стріл, поховані поряд із померлими. Хоча він обґрунтовує можливість розміщення основного центру угорців-завойовників у X ст. саме в районі Верхнього Потисся, також висуває нову гіпотезу, що закарпатські артефакти пов'язані не з угорцями, які розмовляли угро-фінською мовою, а з племенами кабарів, що прибули разом із ними й розмовляли тюркською. Крім пластин, якими оздоблювали торби, він також бачить докази цього в могилах із кіньми та виявлених там дирхемах (м. Хуст). Також покликається на суперечливу теорію Я. Маккаї, згідно з якою угорці під проводом Арпада сформували лідерський контингент, що спілкувався тюркською мовою, який із часом злився з угорськомовним простим народом<sup>14</sup>.

У 1999 р. ТУКЗ видало угорською мовою добірку раніше неопублікованих праць Т. Легоцького під назвою «Додатки до історії Берегсасу». Збірник із передмовою Й. Кобаля містить також опис давнього угорського поховання, знайденого на Малій Горі 1890 р. («Берегівська могила часів здобуття батьківщини»)<sup>15</sup>.

У 2001 р. ТУКЗ, також із передмовою Й. Кобаля, опублікувало нове видання популярної угорськомовної праці Т. Легоцького під назвою «Дані про археологію нашої батьківщини, з особливою увагою до Березької жупи та її околиць» (Мукачеве, т. 1: 1892; т. 2: 1912). Ця двотомна праця – цінна добірка для нащадків, у якій можемо прочитати опис Легоцького про поховання, виявлене в Берегсасі (м. Берегове) в 1890 р.<sup>16</sup>

Українські історики Закарпаття радянського періоду приймали лише слов'ян (*білих хорватів*), що проживали тут, а про присутність угорців до XII–XIII ст. навіть не згадували. Через це археологи також не хотіли займатися дослідженням місцевих угорських артефактів.

Після перебудови в наукових колах як Угорщини, так і України, яка стала незалежною, почалося оновлення та зміна світогляду. Як знак відкритості й початку діалогу у зв'язку з 1100-річчям здобуття батьківщини 11–13 червня 1996 р. в Ужгородському замку організовано конференцію та меморіальну виставку. Матеріали конференції за редакцією Я. Маккаї та Й. Кобаля опубліковані 1997 р. угорською та українською мовами. Серед угорських учасників найближчі до теми дослідження

<sup>12</sup> Серед дослідників краю варто виділити: П. Сову (P. Szova), Ф. Потушняка (F. Potusnyák), С. Пеняка (Sz. Penuák), Е. Балагурі (E. Balahuri), В. Бідзіля (V. Bidzilja), І. Поповича (I. Popovics), М. Потушняка (M. Potusnyák), В. Котигорошка (V. Kotihorosko) та ін. (Ibid. P. 8.).

<sup>13</sup> Kobály J. Sine ira et studio. P. 36–42.

<sup>14</sup> Ibid. P. 40.

<sup>15</sup> Lehoczky T. A beregszászi honfoglalási sír... P. 18–24.

<sup>16</sup> Lehoczky T. Adatok hazánk archeológiájához... P. 81–88.

спостереження висловив Естер Іштванович (Eszter Istvánovits) (Музей ім. Андраша Йоші, Ниредьгаза) щодо цвинтаря X–XI ст. на пагорбі – Ібрань-Ешбо<sup>17</sup>. Цей цвинтар в окрузі Саболч-Сатмар-Берег може бути пов'язаний із тим же командним центром у регіоні Верхнього Потисся, що й кладовище в с. Чома й інші давньоугорські артефакти на Закарпатті. Аналоги виявлених тут срібних сережок токайського типу у формі грон винограду, бронзових браслетів та фурнітури знайдені і в Чомі\*.

Для закарпатської аудиторії, мабуть, найсенсаційнішою була лекція Ласло Ковача (László Kovács, Інститут археології Угорської академії наук, Будапешт) про скарб із дирхемами<sup>18</sup> з Мараморської жупи. Ми мало знаємо про скарб із близько 400 арабських або кувейтських монет, розкопаний поблизу Хуста в 1904 р. Унікальну безцінну знахідку викупили частинами перед тим, як вона потрапила до колекції монет Угорського національного музею. Однак не всі монети вдалося зберегти, адже 1905 р. 24 із них обміняли (3 описані). З допомогою московського експерта О. Фоміна (А. Фомин) Ковач оглянув і описав 368 елементів колекції. Цю роботу уточнив Герт Рісплінг (Gert Rispling), нумізмат зі Стокгольма. Більшість хустських дирхемів викарбувані в Самарканді й датовані 897–935 рр. Переважають саманідські монети (35 %) та їхні псевдоарабські імітації (65 %). Тут немає порізаних на частини, поширених в інших місцях, але значна кількість – обрізані по колу. Цікаво, що найбільшу концентрацію дирхемів, знайдених у Карпатському басейні, можна спостерігати в районі Верхньої Тиси, зокрема в Бодрогкезі. Автор пояснює це не поселенням тут кабарів чи інших мусульманських народів або маршрутами ісламських торговців через Верецький перевал, а тим, що саме тут до середини X ст. був розташований центр угорської влади часів завоювання батьківщини.

Ще одним виявом позитивної динаміки ставлення можна сприймати той факт, що 27 листопада 2000 р. в Ужгороді у зв'язку з 1000-літтям заснування Угорської держави було організовано наукову конференцію «Угорщина і Київська Русь», матеріали якої видали угорською та українською мовами (за ред. Й. Кобаля). Окремо потрібно відзначити деякі з лекцій видатних угорських й українських дослідників.

Едуард Балагурі та Ярослав Алешкевич (Ужгородський національний університет) представили типово мирні політичні стосунки між угорцями та східними слов'янами в IX–XI ст.<sup>19</sup> Олександр Приходнюк (Інститут археології НАН України) доповів про давньоугорські археологічні знахідки, знайдені на території України,

<sup>17</sup> Istvánovits E. Gondolatok az Ibrány-Esbó-halmi X–XI. századi temető kapcsán. *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai* / eds.: J. Makkay, J. Kobály. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997. P. 223–233.

\* Зазначимо, що «родич» знайденого у гробниці 197/A срібного позолоченого диска для коси з рослинним орнаментом і грифом (тепер експонується в Музеї Андраша Йовші в Ниредьгазі) знайдено в Соломонові та виставлено в музеї Ужгородського замку.

<sup>18</sup> Kovács L. A Máramaros megyei («huszti») dirhemkincsről. *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai* / eds.: J. Makkay, J. Kobály. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997. P. 234–244.

<sup>19</sup> Balahuri E., Aleskevics J. Політичні зв'язки між угорцями та східними слов'янами у IX – на початку XI століття. *A Magyarország és a Kijevi Ruszj című magyar-ukrán tudományos konferencia anyagai* (Ungvár, 2000. november 27.) / ed. J. Kobály. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001. P. 32–37.

але за межами Закарпаття<sup>20</sup>. Уваги також заслуговує дослідження Андреї Медвеч (Andrea Medvecz) та Калмана Шовша (Kálmán Soós) «Епоха здобуття батьківщини та становлення держави в закарпатській місцевій історіографії», де вони покритикували істориків, які пишуть про середньовічну історію сучасного Закарпаття, нехтуючи науковими фактами або навмисно перекручуючи їх. Як зазначають автори, розкопки цвинтаря часів здобуття батьківщини в с. Чома остаточно спростували попередні твердження про те, що угорці лише пройшли «Закарпаттям», населеним *близькими хорватами*, і лише в XI–XII ст. повернулися сюди як завойовники<sup>21</sup>.

Серед останніх наукових форумів треба відзначити міжнародну конференцію «Проблемні питання давньої історії Карпатського краю», організовану 24 вересня 2021 р. у Музеї ім. Балагурі Ужгородського національного університету. Крім учасників із Закарпаття, свої спостереження та думки висловили відомі дослідники з інших областей України, а також з Угорщини, Словаччини, Румунії та Молдови (українською, російською, угорською, румунською, словацькою та англійською мовами). Зокрема, Аттіла Тюрк (Attila Türk) розповів про стан досліджень давньоугорських археологічних реліквій у Східній Європі. Борнобаш Кейс прочитав лекцію про те, як реконструювати побут угорців часів здобуття батьківщини на основі артефактів, розкопаних на цвинтарі в с. Чома.

Розкопки некрополя поблизу Берегова в 1980–1990-х роках стали важливою віхою для закарпатських науковців. Знахідки з 28 могил, які розкопав Володимир Бобков у 1986–1987 рр., були перевезені до Кемерова, звідки частину в супроводі кількох малюнків повернуто до Ужгородського університету 1990 р., але без супровідної документації (рис. 5–6)<sup>22</sup>.

Розкопки кладовища в с. Чома у 1990-х роках продовжили археологи Ужгородського університету. Було опубліковано кілька наукових статей з їхнім описом. Марія Жиленко, співробітниця музею Балагурі Ужгородського національного університету, опублікувала історіографічну збірку українською мовою «Історія дослідження старожитностей кочівників північної частини Карпатського басейну X–XI ст.»<sup>23</sup>. Завдяки знанню угорської мови вона змогла опрацювати й ознайомити українську громадськість із джерелами та історичними працями, пов'язаними з угорцями-завойовниками (здобувачами батьківщини). Як пише дослідниця, за значущістю Чомський цвинтар можна порівняти з некрополями Кенійзло та Бездед.

Детальну інформацію про передісторію розкопок у Чомі, могили, які вивчали В. Бобков та ужгородські археологи, ми одержуємо також зі спільного дослідження Е. Балагурі (професора-археолога, який роками керував роботою ужгородських фахівців) та професора І. Фодора (забезпечував професійну базу досліджень від

<sup>20</sup> Prichodnyuk O. Маляри на теренах України за археологічними джерелами (друга половина I тисячоліття н. е.). *A Magyarország és a Kijevi Rusz című magyar-ukrán tudományos konferencia anyagai (Ungvár, 2000. november 27.)* / ed. J. Kobály. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001. P. 73–394.

<sup>21</sup> Medvecz A., Soós K. A honfoglalás és az államalapítás kora a kárpátaljai helytörténetírásban. *A Magyarország és a Kijevi Rusz című magyar-ukrán tudományos konferencia anyagai (Ungvár, 2000. november 27.)* / ed. J. Kobály. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001. P. 167–178.

<sup>22</sup> Kész B. A honfoglalás kori magyarok... P. 14–15.

<sup>23</sup> Жиленко М. А. Історія дослідження старожитностей кочівників північної частини Карпатського басейну X–XI ст. *Карпатика*. 2012. № 41. С. 94–109.



Угорщини, його матеріали побачили світ російською мовою («Раскопки могильника периода приобретения венграми новой отчины в с. Чома Береговского района Закарпатской области» і містять описи, малюнки могил та захованих у них предметів)<sup>24</sup>.

Розкопки в Тисачомі відбувалися в 1990-х роках під керівництвом Едуарда Балагурі й іншого видатного археолога Ужгородського університету В'ячеслава Котигорошка, який у книзі «Верхне Потисся в давнину», написаній українською мовою, присвятив угорцям окремих розділ<sup>25</sup>. Описуючи давньоугорські артефакти краю, дослідник охоплює пам'ятки часів здобуття батьківщини, знайдені на території сучасного Закарпаття, зокрема цвинтар у с. Чома. Залишаючи осторонь більш детальний опис знахідок, хочемо звернути увагу лише на три цікаві факти. Автор, який є видатним знавцем закарпатських земляних укріплень, визнає, що немає жодних доказів їхньої етнічної належності, тому їх могли спорудити навіть угорці-завойовники. Він також говорить про те, що серед завойовників могла бути значна кількість кабарів, що підтверджують і знайдені дирхеми. Зрештою, стверджує, що якщо відносно нечисленні угорці-завойовники не змінили докорінно етнічного складу населення краю і мирно жили зі слов'янами, яких зустріли, то в XI–XII ст. тут вони оселялися вже більш масово й асимілювали частину місцевого слов'янського населення.

У розкопках в Чомі особисто взяв участь Ігор Прохненко, нині археолог музею Балагурі в Ужгороді, який у праці «Давньоугорські вояцькі поховання (с. Чома Закарпатської обл.)» детально описав і зобразив знайдені тут могили та предмети. Це – один із найточніших і найповніших описів цвинтаря с. Чома<sup>26</sup>. Висновки автора не відрізняються від думок названих вище ужгородських та угорських фахівців. Відповідно до цього, не підлягає сумніву те, що це давньоугорський цвинтар IX–XI ст., на якому значне місце займають могили знатних і рядових воїнів, частково з кіньми, а частково лише зі зброєю та кінними знаряддями. Мабуть, перебільшені висновки про те, що угорців-завойовників зустрів тут відчайдушний опір місцевого слов'янського населення, а численні могили свідчать про «вимирання» угорської військової еліти. Тут ще немає згадок про пізнішу теорію Прохненка, згідно з якою, як і у випадку інших пам'яток регіону Верхньої Тиси, на Чомському кладовищі спочивають не угорці, а печеніги.

Ігор Прохненко присвятив угорцям-завойовникам батьківщини ще кілька праць. У дослідженні українською мовою «Давні угри у Верхньому Потиссі»<sup>27</sup> він намагається простежити шлях міграції угорців-здобувачів батьківщини, порівнюючи письмові джерела й археологічні докази. Зокрема, перелічує археологічні знахідки угорського походження, знайдені на схід від Карпат (Крилос, Судова Вишня, Львів – групові та унікальні поховання; Перемишль – 10 могил, 700 срібних дирхемів; знахідки в долинах річок Серет, Прут і Дністер тощо). Він наголошує на мирних відносинах між угорцями й Київською Руссю, спростовує твердження про

<sup>24</sup> Балагурі Э. А., Фодор И. Раскопки могильника периода приобретения венграми новой отчины в с. Чома Береговского района Закарпатской области. *Карпатика*. 1998. № 5. С. 166–196.

<sup>25</sup> Котигорошко В. Г. Верхне Потисся в давнину. 1 000 000 років тому – X сторіччя н. е. Ужгород: Карпати, 2008. С. 349–362.

<sup>26</sup> Прохненко І. А. Давньоугорські вояцькі поховання (с. Чома Закарпатської обл.). *Військово-історичний альманах*. 2006. № 1 (12). С. 4–24.

<sup>27</sup> Прохненко І. А. Давні угри у Верхньому Потиссі. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2005. № 8. С. 372–387.

належність території сучасного Закарпаття до Болгарської держави чи Київської Русі. Однак не вірять і в те, що на момент здобуття батьківщини угорці вже контролювали Верещий перевал. Дослідник висуває припущення, що елітний військовий прошарок, який увійшов до регіону Верхньої Тиси, міг мати тюркське етнічне походження, можливо, кабарське, але оскільки вони не були помітно відокремлені від простих воїнів, то він вважає, що їх сміливо можна називати угорцями. Автор перелічує земельні укріплення, знайдені в районі Верхньої Тиси, багаті поховання (Земплен, Берегове, Оросієво, Чома, Сігету-Мармацієй), виявлені хустські дирхеми тощо. Погоджується з В. Котигорошком, що поховання в Соломонові та Береговому справді не коректно назвати цвинтарями, оскільки в цих місцях було знайдено лише кілька могил у різний час. Хоча не завжди можна повністю вірити твердженням Аноніма (наприклад, щодо особи Лаборця), автор припускає, що місцеве слов'янське населення регіону не раділо прийшлим сюди угорцям. Він звертає увагу на те, що етнічна ідентифікація тогочасних городищ та поселень майже неможлива, вони могли належати і слов'янам, але допустимо, що їх збудували й угорці. За словами І. Прохненка, у XI–XII ст. у регіон прибув новий, більш численний прошарок угорських поселенців, які займалися землеробством і тваринництвом, – вони асимілювали частину місцевих слов'ян. Підтвердження цього дослідник бачить у закритті Чомського кладовища та створенні поселення неподалік.

Ігор Прохненко також порушує подібну тему у праці «“Протистояння” чорних угрів і східних слов'ян у контексті історії Українських Карпат»<sup>28</sup>. У ній він подає шлях міграції угорців, пов'язані з ними східноєвропейські археологічні знахідки, наголошує на мирності угорсько-київських відносин, а потім називає земельні укріплення та археологічні знахідки регіону Верхнього Потисся. Цікаво, що замість звичних в угорській історіографії дат – 895 р. чи 896 р. – він, покликаючись на Аноніма, називає 903 р. датою здобуття батьківщини (але 898 р. у попередньому дослідженні). Покликаючись на матеріали археологічних експедицій, він сумнівається, чи на момент завоювання/здобуття батьківщини справді існували замки Унг, Боршова й Угоча, вказані в письмових джерелах. Автор вважає, що угорці-завойовники, яких він цього разу назвав «чорними уграми», прийшовши в цю місцевість, наштотували на опір місцевих слов'ян, про що свідчать залишені вздовж їхнього маршруту могили воїнів.

Проте у попередніх дослідженнях І. Прохненко не сумнівався в угорському походженні артефактів «східного» типу IX–XI ст. У працях, опублікованих після 2010 р. (наприклад, «Взаємини печенігів та Київської Русі за даними поховальних пам'яток верхнього Потисся»<sup>29</sup>, «К вопросу о племенной атрибуции кочевнических древностей Верхнего Потисья X в. н. э.»<sup>30</sup>, «До питання про проникнення печенігів

<sup>28</sup> Прохненко І. А. «Протистояння» чорних угрів і східних слов'ян у контексті історії Українських Карпат. *Військово-історичний альманах*. 2007. № 2 (15). С. 30–44.

<sup>29</sup> Прохненко І. А. Взаємини печенігів та Київської Русі за даними поховальних пам'яток верхнього Потисся. *Військово-історичний альманах*. 2011. № 2 (23). С. 70–86.

<sup>30</sup> Прохненко І. А. К вопросу о племенной атрибуции кочевнических древностей Верхнего Потисья X в. н. э. *Науковий і мистецький світ Федора Потоуника: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого*. Ужгород, 2010. С. 410–420.

у Верхнє Потисся»<sup>31</sup>, «Проникновение печенегов в Верхнее Потисье»<sup>32</sup>, «Угри чи печеніги?: проблема племінної атрибуції старожитностей кочівників X ст. н. е. на території Закарпаття та Східної Словаччини»<sup>33</sup>), вже стверджує, що вони, найімовірніше, пов'язані з масовими поселеннями печенігів у цій місцевості. Доказом здебільша вважає знахідки арабських дирхемів у багатьох місцях (переважно саманідські, карбовані в Бухарі, Самарканді й інших). Саме такі було знайдено і в нашому регіоні (Хуст, Чома, Берегове). Про 400 хустських дирхемів ми вже мовили, а зараз нас цікавить переважно опис одного срібного, обрізаного на третину та виявленого в гробниці № 3 цвинтаря Сіпагат в Чомі. На думку В. Новака (V. Novák), ми маємо справу з найдавнішою монетою регіону – дирхемом, карбованим за часів Манзура ібн Нуха (961–976). Для нас цей фрагмент монети зовсім не свідчить про те, що чомські гробниці мають печенізьке походження\*. Однак пізня дата вказує, що всупереч попереднім припущенням, цвинтар у Чомі використовували навіть у другій половині XI ст.

Так само не можемо погодитися з іншими «доказами» автора про те, що срібні сережки у формі «виноградного грона», знайдені в Чомі, – це ювелірні вироби волинського типу або «екімауц», як їх називають в українській науковій літературі. Адже вони знайдені і в угорських розкопках (Ібрань, Тисаберцел та ін.). А угорські археологи чітко пов'язують ці коштовності, відносячи їх до токайського типу, з угорцями-здобувачами батьківщини.

Ще менше можна погодитися з твердженням автора про те, що добре відомі пластини з пальметтами (наприклад, зі Сваляви, Кароша, Бездеда, Тарчала, Епер'єшке, Солнока тощо) насправді виготовляли та використовували не угорці, а печеніги. Насправді, ці оздоблені предмети були знайдені в інших місцях за межами Карпатського басейну: від шведського міста Бірка до українських Перемишля, Києва, Чернігова\*\*. Але це, найімовірніше, були прикраси угорських майстрів, залишені давньоугорськими переселенцями, угорськими воїнами на іноземній службі, чи ті, що потрапили до вікінгів або русів унаслідок торгівлі.

<sup>31</sup> Прохненко І. А. До питання про проникнення печенігів у Верхнє Потисся. *Історичні студії. Збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології*. Ужгород, 2010. № 3. С. 30–43.

<sup>32</sup> Прохненко І. А. Проникновение печенегов в Верхнее Потисье. *Проблеми історії та археології України: матеріали VIII Міжнародної научної конференції (Харьков, 9–10 листопада 2012 г.)*. Харьков, 2012. С. 70–71.

<sup>33</sup> Прохненко І. А. Угри чи печеніги?: проблема племінної атрибуції старожитностей кочівників X ст. н. е. на території Закарпаття та Східної Словаччини. *Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право: наук. зб. (Ужгород, 13 лютого 2014 р.)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 7–23.

\* У цьому регіоні справді могли оселитися печеніги, яким доручили охороняти кордони та які з часом стали угорцями. Проте дирхеми також широко використовували інші народи в тогочасній Європі, як і візантійські золоті соліди.

\*\* Наприклад, знайдену в Чомі у могилі № 3 пластину вважають такою, що належить до чернігівського типу, але аналоги виявили і в Бірці (Швеція), Уйфегерто-Мічкелуста та Бодротсерадегі (Угорщина).

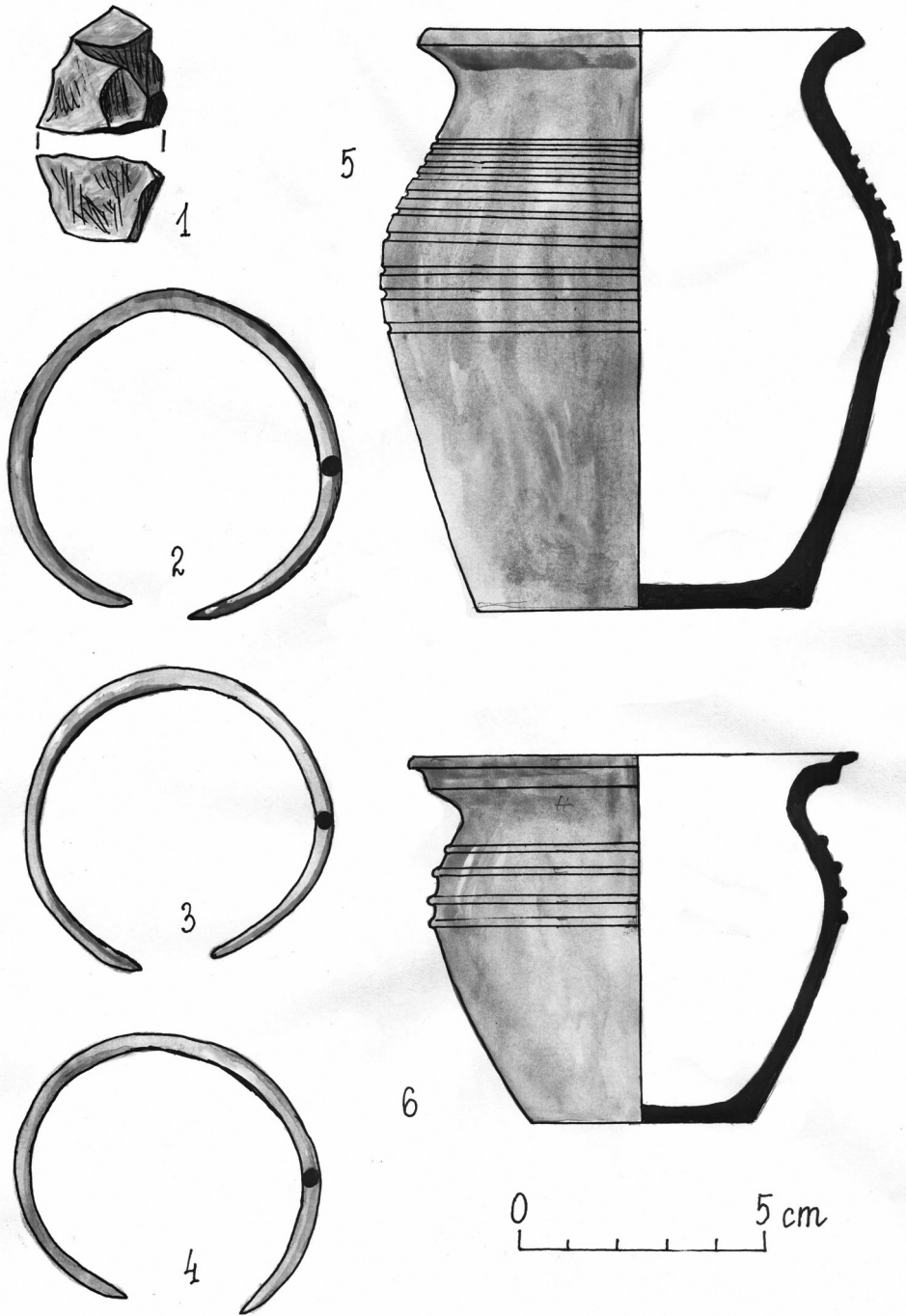


Рис. 1. Артефакти з с. Чома, 1986 р. (мал. Б. Кейс)

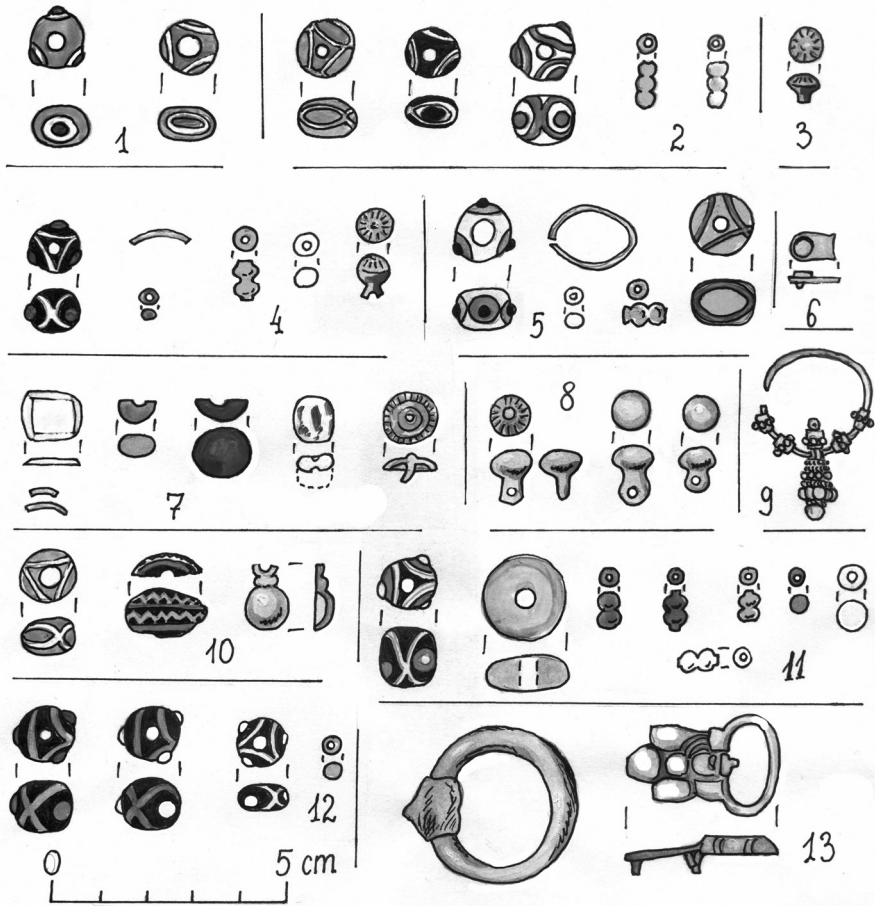


Рис. 2. Артефакти з с. Чома, 1986 р. (мал. Б. Кейс)

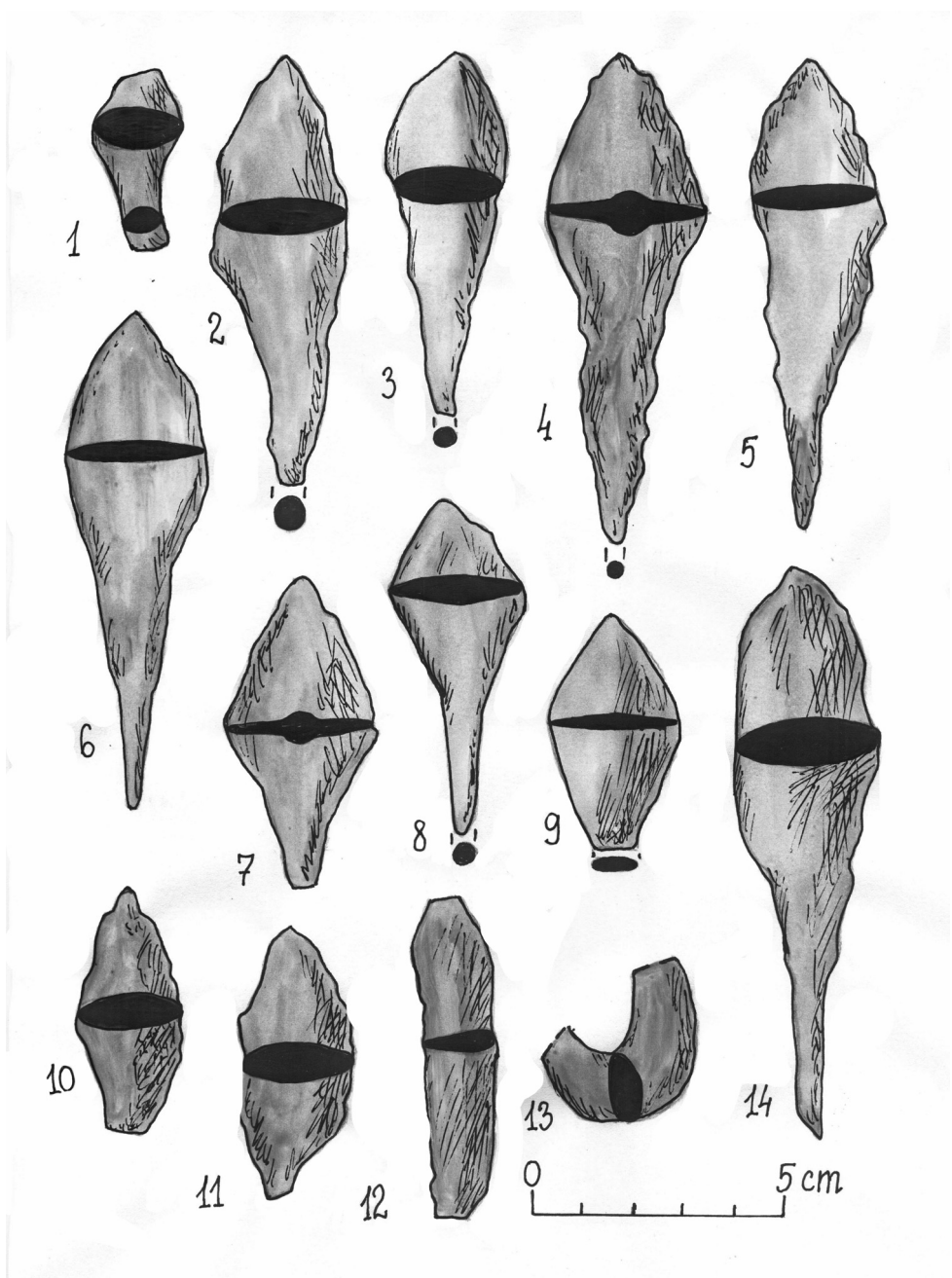


Рис. 3. Артефакти з с. Чома, 1986 р. (мал. Б. Кейс)

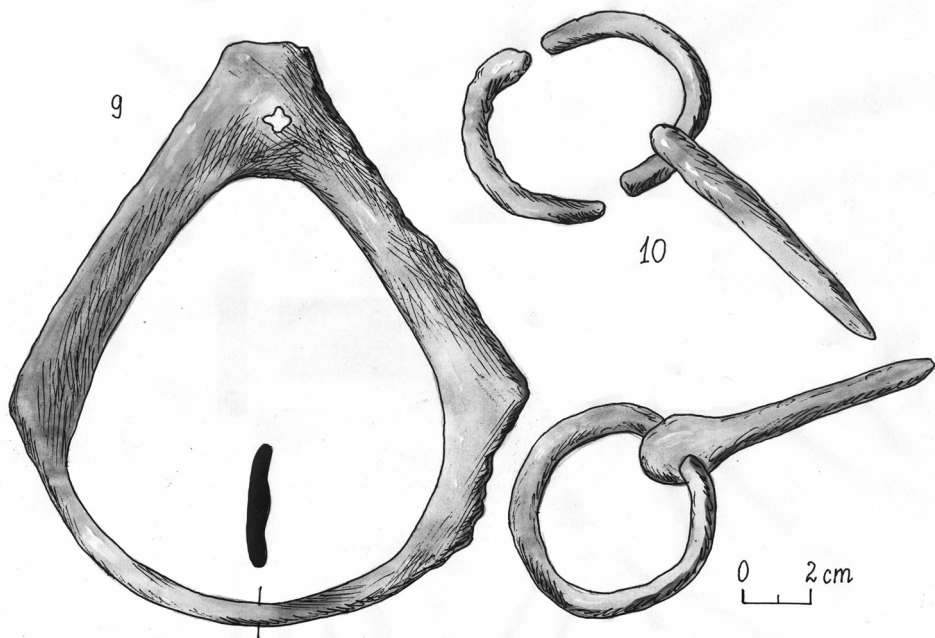


Рис. 4. Артефакти з с. Чома, 1986 р. (мал. Б. Кейс)

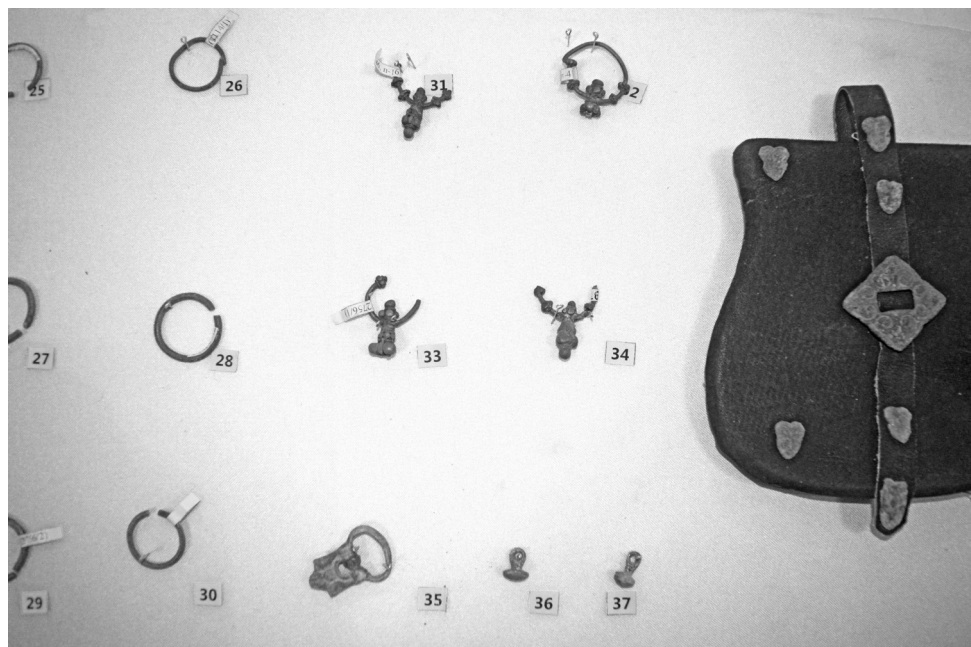


Рис. 5. Знахідки з с. Чома. Фрагмент експозиції музею УжНУ (фото Б. Кейс)



Рис. 6. Знахідки з с. Чома. Фрагмент експозиції музею УжНУ (фото Б. Кейс)

Щодо ролі дирхемів, то варто згадати ще одну статтю І. Прохненка, цього разу опубліковану угорською мовою<sup>34</sup>. У ній міститься конкретний опис дирхемів із Закарпаття:

1. Берегове (Бучу – Búcsú). Поселення. Просвердлений дирхем. X ст.
2. Околиці Хуста. Знахідка-скарб. 400 дирхемів. Вони виготовлені на монетних дворах Андерабада, Балхі, Маадена, Самарканда і Шашу між 903 р. та 940 р.
3. Чома. Поховання. Дирхеми монетного двору Мансура ібн Нуха (961–976), Бухари, Самарканда або Шашу\*.

Отже, археологічні розкопки доводять, що угорці, які здобували батьківщину, вже в кінці IX ст. оселилися на території сучасного Закарпаття, а не лише перетнули його. Закарпатські археологи, позбуваючись радянських стереотипів, прийшли до спільного з угорськими експертами висновку, що цей регіон відіграв важливу роль в угорському здобутті батьківщини. Видається доведеним те, що політичний центр угорців до середини X ст. перебував у східній частині Карпатського басейну. Некрополь у Чомі, яким, як доведено, користувалися від кінця IX ст. до 970-х років (по суті, до заснування Угорської держави), разом із артефактами, раніше розкопаними на Закарпатті, утворюють єдине ціле з аналогічною групою артефактів із регіону Верхнього Потисся.

<sup>34</sup> Prohnenko I. A. Az arab dirhemek szerepe a Kárpát-medence X. századi nomád emlékeinek meghatározásában. *Карпатика*. 2010. № 39. С. 160–169.

\* Так, на кладовищі в Чомі знайдено лише один шматок відрізаної монети, що, на нашу думку, не суперечить тому, що в цих могилах спочивають угорці, а не печеніги чи інші супровідні народи.



Водночас між угорськими й українськими експертами існують певні розбіжності щодо етнічної ідентифікації закарпатських знахідок: якщо угорські археологи одноголосно вважають, що вони можуть бути пов'язані з угорцями часів здобуття батьківщини, то українські останніми роками припускають, що це кабари (Кобаль, Котигорошко), чорні угри, печеніги (Прохненко) або інші тюркські народи, які супроводжували угорців. Безсумнівно, для одержання відповідей на спірні питання необхідні подальші польові дослідження та конструктивна міжнародна наукова співпраця.

## REFERENCES

Balahuri, E. A., Fodor, I. (1998). Raskopki mogilnika perioda priobreteniia vengrami novoi otchizny v s. Choma Beregovskoho raiona Zakarpatskoi oblasti. *Karpatika*, 5, 166–196 [in Russian].

Balahuri, E., & Aleshkevych, Ya. (2001). Politychni zviazky mizh uhortsiamy ta skhidnymy slovianamy u IX–na pochatku XI stolittia. In J. Kobály (Ed.), Proceedings of a Hungarian-Ukrainian Conference: *A Magyarország és a Kijevi Ruszj* (pp. 32–37), Uzhhorod, 27 lystopada 2000. Vynohradiv: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Istvánovits, E. (1997). Gondolatok az Ibrány-Esbó-halmi X–XI. századi temető kapcsán. In J. Makkai, J. Kobály (Eds.), *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai* (pp. 223–233). Uzhhorod: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Kész, B. (1993). A honfoglalás kori magyarok emlékei Kárpátalján. *Kárpátaljai Szemle*, 1, 14–15 [in Hungarian].

Kész, B. (2019). Adalékok vidékünk történetéhez a magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000). *Kárpátalja*, XIX/43 (979), 13 [in Hungarian].

Kész, B. (2020, Traven 3). Shtrykhy z istorii nashoho kraiu vid zdobuttia uhortsiamy batkivschyny do derzhavotvorennya (895–1000). *Karpatskyi obiektyv*. Retrieved from <http://istoria.ko.net.ua/?p=2817> [in Ukrainian].

Kész, B. (2021). Északkelet-Magyarország középkora (a honfoglalástól 1526-ig). In Gy. Csatóry (Ed.), *Kárpátalja története. Örökség és kihívások* (pp. 103–156). Berehove; Uzhhorod: II. RF KMF – RIK-U Kft. [in Hungarian].

Kobály, J. (1994). Kárpátalja népei a történelem keresztútján. VII. rész: A honfoglaló magyarok. *Kárpátaljai Szemle*, 1, 27–28 [in Hungarian].

Kobály, J. (1998). *Sine ira et studio*. Uzhhorod: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Kobály, J. (2001). Néhány észrevétel Ungvár korai történetéről. In J. Kobály (Ed.), Proceedings of a Hungarian-Ukrainian Conference: *A Magyarország és a Kijevi Ruszj* (pp. 144–166), Uzhhorod, 27 lystopada 2000. Vynohradiv: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Kotyhoroshko, V. H. (2008). *Verkhne Potyssia v davnyynu. 1 000 000 rokiv tomu – X storichchia n. e.* Uzhhorod: «Karpaty» [in Ukrainian].

Kovács, L. (1997). A Máramaros megyei («huszti») dirhemkincsről. In J. Makkay, J. Kobály (Ed.), *Honfoglalás és Árpád-kor. A «Verecke híres útján...»* (pp. 234–244). Uzhhorod: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Lehoczky, T. (1995). A beregszászi honfoglalási sír leírása. In J. Kobály (Ed.), *Bereg vármegye. Válogatás Lehoczky Tivadar írásaiból* (pp. 62–69). Uzhhorod: Grazsda KFT – KMKSZ [in Hungarian].

Lehoczky, T. (1999). A beregszászi honfoglalási sír. In J. Kobály (Ed.), *Adalékok Beregszász történetéhez* (pp. 18–24). Uzhhorod: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Lehoczky, T. (2001). *Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére (reprint)*. Uzhhorod: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Medvecz, A., & Soós, K. (2001). A honfoglalás és az államalapítás kora a kárpátaljai helytörténetírásban. In J. Kobály (Ed.), *Proceedings of a Hungarian-Ukrainian Conference: A Magyarország és a Kijevi Ruszj* (pp. 167–178), Uzhhorod, 27 lystopada 2000. Vynohradiv: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Prikhodniuk, O. (2001). Madiary na terenakh Ukrainy za archeolohichnymy dzherelamy (druha polovyna I tysiacholittia n. e.). In J. Kobály (Ed.), *Proceedings of a Hungarian-Ukrainian Conference: A Magyarország és a Kijevi Ruszj* (pp. 73–94), Uzhhorod, 27 lystopada 2000. Vynohradiv: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

Prokhnenko, I. A. (2005). Davni uhry u Verkhniomu Potyssi. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 8, 372–387 [in Ukrainian].

Prokhnenko, I. A. (2006). Davniouhorski voiatski pokhovannia (s. Choma Zakarpatskoi obl.). *Viiskovo-istorichnyi almanakh*, 1 (12), 4–24 [in Ukrainian].

Prokhnenko, I. A. (2007). «Protystoiannia» chornykh uhriv i skhidnykh slovian u konteksti istorii Ukrainskykh Karpat. *Viiskovo-istorichnyi almanakh*, 2 (15), 30–44 [in Ukrainian].

Prokhnenko, I. A. (2010). Do pytannia pro pronyknennia pechenihiv u Verkhnie Potyssia. *Istorychni studii. Zbirnyk naukovykh prats z problem davnioi i seredniovichnoi istorii ta etnologii*, 3, 30–43 [in Ukrainian].

Prokhnenko I. A. (2010). Az arab dirhemek szerepe a Kárpát-medence X. századi nomád emlékeinek meghatározásában. *Karpatyka*, 39, 160–169 [in Hungarian].

Prokhnenko, I. A. (2010). K voprosu o plemennoi atributsyi kochevnicheskikh drevnostei Verkhneho Potysii X v. n. e. *Proceedings of the International Scientific Conference to 100th Anniversary of a prominent Ukrainian author and scholar: Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka* (pp. 410–420). Uzhhorod [in Russian].

Prokhnenko, I. A. (2011). Vzaiemyny pechenihiv ta Kyivskoi Rusi za danymy pokhvalnykh pamiatok verkhnioho Potyssia. *Viiskovo-istorichnyi almanakh*, 2 (23), 70–86 [in Ukrainian].

Prokhnenko, I. A. (2012). Proniknovenie pechenehov v Verkhneie Potysie. *Proceedings of the VIII International Scientific Conference: Problemy istorii i arkheologii Ukrainy* (pp. 70–71), 9–10 lystopada 2012. Kharkiv [in Russian].

Prokhnenko, I. A. (2014). Uhry chy pechenihy?: problema plemnoi atributsii starozhytnosti kochivnykiv X st. n. e. na terytorii Zakarpattia ta Skhidnoi Slovachchyny. *Uzhhorodski slovatski naukovi chytannia: istoriia, kultura, polityka, pravo: naukovyi zbirnyk*, 7–23 [in Ukrainian].

Zhylenko, M. A. (2012). Istoriia doslidzhennia starozhytnosti kochivnykiv pivnichnoi chastyny Karpatskoho basynu X–XI st. *Karpatyka*, 41, 94–109 [in Ukrainian].

**Bornobash KEIS**

*PhD,*

*Associate Professor, Department of History and Social Sciences at the  
Ferenc Rakóczy II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8417-8441>*

*e-mail: [kesz.barnabas@kmf.org.ua](mailto:kesz.barnabas@kmf.org.ua)*

**Marharyta KEIS**

*PhD,*

*Associate Professor Department of Philology at the  
Ferenc Rakóczy II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

*ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9738-2858>*

*e-mail: [kesz.margit@kmf.org.ua](mailto:kesz.margit@kmf.org.ua)*

**TO THE HISTORY OF THE RESEARCH OF THE ANCIENT  
HUNGARIAN BURIAL MONUMENTS OF TRANSCARPATHIA**

For thousands of years, the territory of modern Transcarpathia was a highway and a place of settlement for nomads who sought their homeland. In this article, the strategic role, which the Upper Tysa region, the northeastern natural geographical gateway to the Carpathian Basin surrounded by mountain meadows, played in the resettlement of the equestrian nomadic people from the east, i. e. the Hungarians, is analyzed.

It is well-known, that medieval written sources reporting on the Hungarian conquest, the «Gesta Hungarorum» (Hungarian deeds) in particular, are intertwined with legends and myths, and describe the events of their time (at the turn of the 12th–13th centuries) against the background events that occurred three centuries earlier. Due to some fictional elements and inaccuracies in the chronicles, researchers of the later era questioned the real, historical facts described in these sources as well. For example, Slavic and Hungarian historians have disputed the settlement of Hungarians, the relationship between Slavic natives and settled Hungarians, and the region's affiliation. The study aims to get one step closer to resolving this discussion based on the analysis of the sources, especially the Transcarpathian literature. The article summarizes the results of the archaeological excavations from the 19th century till now that prove that the Hungarians gained their homeland and settled in this area from the end of the 9th century.

Some of the Hungarian findings in Transcarpathia, mostly from burials, can be considered the oldest artifacts of Hungarian origin found in the Carpathian Basin. Today, not only unique burial sites have been excavated in this region, but also entire cemeteries (Berehove – Mala Hora, Tiszacsoma – Szípahát, from the name of the stream Szípa, near which burials were discovered), most of which can be dated to the end of 9th – the first half of the 10th century. Ancient Hungarian archeological monuments of Transcarpathia form a single unit with a similar group of finds in the Upper Tysa region. Archaeologists have found several elite burials in the Upper Tysa region, including Transcarpathia, suggesting that the Hungarian political center was located in the eastern Carpathian Basin until the middle of the 10th century, rather than in the Transdanubia region.

Ancient Hungarian archeological finds of Transcarpathia, in particular the necropolis of the village of Tiszacsoma, which is in the focus of this article, receive more and more

attention in Hungarian and Ukrainian historiography. Archaeologists and historians representing different schools and areas have now come to a common denominator on several important issues, but there is no doubt that further local research is needed to answer the questions that arise.

**Keywords:** Transcarpathia, ancient Hungarian burial grounds, archeological monuments, burial attributes, a harness, a cemetery in the village of Tiszacsoma.